

LEKCJE O CZŁOWIEKU
Klasyka na nowo odczytana

SATYRA I PROGRAM MODERNIZACJI RZECZYPOSPOLITEJ

Satyry Ignacego Krasickiego

PROF. DR HAB. ELŻBIETA WICHROWSKA

Epokę Oświecenia zwykło się najczęściej wiązać z takimi nurtami i prądami filozoficznymi, społeczno-politycznymi i obyczajowymi, jak racjonalizm, empiryzm, fizjokratyzm, reformizm, libertynizm, których symbolami stały się nazwiska m. in. Woltera, Rousseau, Kanta, Locka, Holbacha, Diderota czy d'Alemberta.

ELITY LITERACKIE POLSKIEGO OŚWIECENIA

Na swoistość polskiego Oświecenia (ok. 1740-1822), przeważający wpływ w zakresie kultury, jej instytucji, edukacji, mieli, i to do trzeciego pokolenia twórców i działaczy tej epoki, dostojnicy kościoła katolickiego, a także szeregowi duchowni, a z tych najlepiej rozpoznawanych dziś to m. in. Stanisław Konarski, Franciszek Bohomolec, Józef Andrzej i Andrzej Stanisław Załuscy, Michał Poniatowski, Adam Naruszewicz, Hugo Kołłątaj, czy Ignacy Krasicki. Dopiero w ostatnich pokoleniach twórców epoki Oświecenia zaczyna pojawiać się i w końcu przeważać inteligencja świecka.

IGNACY KRASICKI – ZAWÓD: LITERAT?

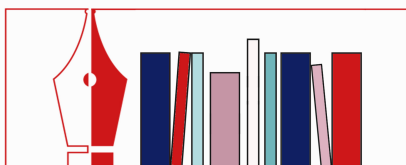
Dla współczesnych Krasicki to kapelan królewski, biskup warmiński (od 1767); pod koniec życia arcybiskup gnieźnieński i prymas. Literatem w dzisiejszym tego słowa znaczeniu nie był, kategoria i pojęcie literata jako zawodu wykształca się dopiero około połowy XIX wieku, co wiąże się zresztą z szeregiem następujących po sobie procesów w przestrzeni ekonomicznej, edukacyjnej, ale też estetycznej.

IGNACY KRASICKI A STANISŁAW AUGUST

Pierwsze lata współpracy z królem jako to okres formujący Krasickiego jako autora zaangażowanego w procesy modernizacyjne państwa.

POTRZEBA MODERNIZACJI KRAJU

Wstąpienie Stanisława Augusta na tron polski (1764) traktować trzeba jako punkt zwrotny w procesie modernizacji Rzeczypospolitej ważny krok w kierunku nowoczesności, który zainicjował trzydziestodwuletni król i jego równie młodzi (28- 30..letni) współpracownicy, wykształceni, znający realia europejskie widzący konieczność projektów modernizacyjnych prowadzących do przekształcenia i unowocześnienia infrastruktury kulturalnej, edukacyjnej i cywilizacyjnej, ale także administracyjnej i militarnej państwa (m. in. bracia Michał i Kazimierz Poniatowscy; Adam K. Czartoryski; Ignacy Krasicki).

LEKCJE O CZŁOWIEKU

Klasyka na nowo odczytana

Trzy „startowe” inicjatywy roku 1765 – reformatorskie przedsięwzięcia króla związane z przestrzenią kultury i edukacji: a) Akademia Szlacheckiego Korpusu Kadetów J.K.M. i Rzplitej (Szkoła Rycerska – świecka ogólnokształcąca placówka edukacyjna poziomu średniego, stworzona z myślą o kształceniu szlacheckich synów, przyszłych elit urzędniczych i wojskowych; b) teatr publiczny, dostępny dla wszystkich zwany narodowym ze względu na propagowanie języka i kultury polskiej; c) „Monitor” pismo społeczno-kulturalne wzorowane na przykładach zachodnich wskazujące konieczne pola reform za pomocą publicystycznych felietonów, ale też obrazka satyrycznego, listu do redakcji. W dwie pierwsze inicjatywy bezpośrednio zaangażowany był także Krasicki obok Bohomolca. W „Monitorze” ustala się katalog tematów, problemów jego późniejszych satyr (Ignacy Krasicki, „Monitor” 1765 (51) „Powstaję i powstawać będę na [...] każdego pijaka i złoczyńcę, ale palcem wytykać nikogo nie chcę ani mam wolę. Występki, nie ludzie, są moimi nieprzyjaciółmi i dlatego, że kocham ludzi występków nienawidzę”. W „Monitorze” ściera się z sarmatyzmem i bezkrytycznym naśladowaniem obcych wzorów (seria obrazków „z życia”: dworacy, żony modne, filuty, sędziowie, fircyki – bohaterowie późniejszych satyr)

POLSKA OŚWIECENIOWA SATYRA

W epoce termin satyra wiązał się z określonym gatunkiem i jej wyznacznikami poetykach klasycystycznych, szersze rozumienie satyry jako wielogatunkowego nurtu w literaturze dochodzi do głosu dopiero w „Rozprawie o satyrze” Kazimierza Brodzińskiego (1822).

- a) **Dwa modele satyry europejskiej** tj. imienna, osobowa lub bezimienna, ogólna. Polska oświeceniowa praktyka (i teoria) literacka zdecydowanie preferuje drugi model (s. bezosobowej), co taktować trzeba jako postulat specyficznie polski wbrew zagranicznym klasycystycznym poetykom i autorytetom m.in. Horacego, Persjusza, Juwenalisa, Boileau; za to mający oparcie w tradycji staropolskiej (zob. Pietraszko, Doktryna literacka polskiego klasycyzmu, 1966). Typ satyry imiennej, z pogranicza paszkwili uprawiali z czasem m.in. Franciszek Zabłocki, Tomasz Kajetan Węgierski. Liczne satyry anonimowe towarzyszyły konfederacji barskiej, a później latom Sejmu Wielkiego (ostra satyra konkretna, godząca w osoby i mobilizująca opinię)

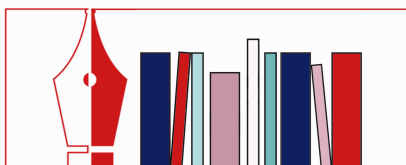
Franciszek Zabłocki –Opisanie geniusza Satyry 1789

Przed wszystkim zalecam ci: trzymaj się Boala!

On, kiedy gromi zbrodnie, imion nie ocala;

Inaczej nic nie zdołasz. Satyra nie taka

Zamiast poprawić, jeszcze zabawi łajdaka

LEKCJE O CZŁOWIEKU
Klasyka na nowo odczytana

- b) Polska satyra oświeceniowa – to jednak przede wszystkim satyra bez adresu: (poetyka normatywna) Franciszek Dmochowski „Sztuka Rymotwórcza” 1788:

*Satyra w ścisłej z cnotą zostając przyjaźni,
Błędy ludzkie wytyka, lecz ludzi nie drażni.
Ten prawdziwy duch satyry, ta pierwszej treść proby:
Szydzić z wad, karcić błędy, oszczędzać osoby.*

Taki charakter satyry oświeceniowej (bezosobowości adresu, także pomijania jednostkowych faktów, ale także apolitycznej, bez ataku na instytucje publiczne, zasady ustroju) uznać można za:

- a) świadectwo umiarkowanych, reformatorskich (nie zaś rewolucyjnych) dążeń polskiego Oświecenia.
- b) realizację zasady typowości głoszonej przez poetyki klasycystyczne
- c) kontynuację tradycji staropolskiej

Poza tym:

- d) satyrę imienną utożsamiano w paszkwilem, który traktowany był przez poetyki normatywne, podobnie jak panegiryk, jako wynaturzenie;
- e) Krasicki w „Monitorze” (1772):

„oba gatunki powinny wzbudzić czułość publicznych jurysdykcji, ile że paszkwilarze raz się wdawszy w to bezbożne rzemiosło taki w nim gust znajdują, iż z wielką ciężkością narów ten z nich wykorzeńić można” („O niegodziwości Paszkwilantów”)

- f) Polska oświeceniowa satyra staje się przede wszystkim jednym z narzędzi edukacji społeczeństwa. Uleczenie moralne i społeczne szansą dla przeprowadzenia szerszych reform społecznych i politycznych.
- g) Satyrę wspierają i inne gatunki o specyfice moralizatorsko-krytycznej (satyrycznej), także „Monitor”, czy publicystyka i komedia w teatrze.

LEKCJE O CZŁOWIEKU

Klasyka na nowo odczytana

- h) Krasicki –klasyk satyry bezosobowej: Do połowy lat 80. XVIII wieku w całej twórczości Krasickiego przeważa żywioł krytyczno-satyryczny (felieton w „Monitorze”, „wiersze w rodzaju satyry czyli listy poetyckie”, poemat heroikomiczny, komedia; satyra, obrazki satyryczne w powieściach) i krytyczna postawa wobec rzeczywistości; krytyka fałszywych wartości, pozornych, niszczących ład moralny.

Krasicki „O rymotworstwie i rymotworcach”: „Istotą satyry i celem jest uskramiać bronią żartu dowcipnego nieprzyzwoitości i zbrodnie; niegodziwym jest zatem onej użyciem targanie się na obyczajność, cudzą sławę, a co najokropniejszą jest rzeczą, na święte religii ustawy i obowiązki. (w: Dzieła., t. III, 1803, s. 34). (Warto pamiętać, że w tym napisanym już pod koniec życia tekście Krasicki sceptycznie już odnosi się do spodziewanych rezultatów satyry, jeżeli chodzi o jej funkcje wychowawczą i społeczną.

HISTORIA POLSKIEJ SATYRY

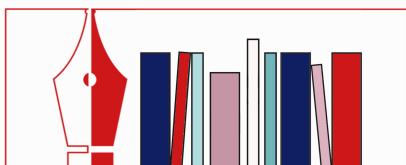
Historia polskiej satyry jako gatunku wyrazistego kończy się w wieku XVIII, gatunku, który liczył sobie od Lucyliusza prawie 2 tysiące lat. Dlaczego?

1. Kazimierz Brodziński: winna utrata niepodległości:

„Gdzie się stosunki narodowe zupełnie zmieniają, gdzie w upadku kraju źli i dobrzy schodzą ze sceny świata, gdzie z formą rządu i praw obyczajają zupełnie w inną postać przechodzą, tam nie masz pola dla satyry”.

[ale: Badacze zauważają, że satyra znika także i w innych krajach...]

2. Według Juliusza Kleinera satyra nie wytrzymała konkurencji z realizmem, który zapanował niepodzielnie w poezji. „wszystkie niemal dziedziny poezji opanował realizm. Niegdyś, gdy wielka poezja w znacznej mierze obca była realizmowi, gdy codzienność nie miała dostępu na wyżyny Parnasu, satyra była terenem właściwym realistycznego ukazywania prawdy”.
3. Stanisław Grzeszczuk „Funkcję [...] realistycznego odtwarzania rzeczywistości przejęły inne typy utworów: anegdota, gawęda obyczajowa czy wreszcie powieść. Ich rozkwit zdeaktualizował i pod tym względem satyrę”.
4. Stanisław Grzeszczuk: za bardzo umiarkowana: satyra była umiarkowana (nie kwestionowała podstaw ustrojowych, politycznych) w czasach już rewolucyjnych „wówczas bezzębna, eufemistyczna i w znacznej mierze abstrakcyjna satyra stała się nieprzydatna, zbędna”.
5. Stanisław Grzeszczuk: wyczerpanie się możliwości artystycznych „na wyżyny artystycznego wdzięku wzniosł [...] [gatunek ten] Krasicki, który, uzyskawszy to, co w tej formie uzyskać było można, mimowolnie przyspieszył jej kres, następców skazując na nieuchronny epigonizm”.
6. Józef Tomasz Pokrzywniak satyra traci moc i rację bytu w kontekście koncepcji poety romantycznego i romantycznego rozumienia zadań poezji.

LEKCJE O CZŁOWIEKU

Klasyka na nowo odczytana

BIBLIOGRAFIA

K. Brodziński, O satyrze. W: Pisma estetyczno-krytyczne. T. I. Opracowanie i wstęp: Z.J. Nowak. Wrocław 1964.

M. Grzędzińska, T. Kostkiewiczowa, Satyra, w: Słownik literatury polskiego Oświecenia. Wrocław 1977.

J. Kleiner, Pierwszy cykl „Satyr” Krasickiego. W: O Krasickim i Fredrze. Dziewięć rozpraw. Wrocław 1956.

A. Naruszewicz, Satyry. Opracował S. Grzeszczuk. Wrocław 1962. BN I 17.

J.T. Pokrzywniak: Wstęp, w: I. Krasicki, Satyry i Listy. Oprac. Z. Goliński.. Wrocław 1988, BN I, 169.

Józef Tomasz Pokrzywniak, Ignacy Krasicki, Poznań 2016.

FUNDACJA
JĘZYKA POLSKIEGO

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

Dofinansowano ze środków
Narodowego Centrum Kultury
w ramach programu
„Kultura w sieci”